ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.94(477)

В. Д. АНДРІЙЦЬО,
кандидат юридичних наук,
голова Закарпатського окружного адміністративного суду

ПРАВОВІ ІНСТИТУТИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ ДОКАЗОВОГО ПРАВА ЯК ПІДГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Розглянуто доказове право як підгалузь цивільного процесуального права, визначено норми загальної та особливої частини доказового права та об'єднано їх у відповідні правові інститути загальної та особливої частини доказового права.

Ключові слова: *структура, систематизація, правові інститути, доказове право, цивільне процесуальне право.*

Питання структури доказового права у системі цивільного процесуального права не було об'єктом активного вивчення. Це пояснюється об'єктивними чинниками: сприйняття доказового права виключно як правового інституту загального характеру націлювало переважно на дослідження його змісту, а не структури. І тільки останні десятиліття дане питання опиняється в центрі уваги доктрини цивільного процесу. Але навіть наявні публікації щодо структури доказового права оминають своєю увагою систематизацію та аналіз окремих правових інститутів, які його утворюють.

Питаннями юридичної природи та структури доказового права займалися такі вчені, як Т. М. Барабаш, Н. А. Громов, Є. Ю. Жога, Н. В. Кузнєцов, В. А. Новицький, Є. О. Нахова, І. В. Решетникова, Т. В. Сахнова, Т. С. Таранова, В. І. Тертишников, М. А. Фокіна, В. М. Шерстюк тощо.

Метою даної статті є визначення та систематизація правових інститутів доказового права як підгалузі цивільного процесуального права на основі його поділу на загальну та особливу частини.

За дослідженнями вчених, до загальної частини доказового права як підгалузі цивільного процесуального права, що діятимуть на всіх етапах судового доказування, слід віднести такі норми цивільного процесуального права: норми, які визначають поняття та структуру судового доказування у цивільному процесі; норми, які стосуються принципів судового доказування; норми, що визначають поняття, ознаки та систему процесуальних засобів доказування в цивільному процесі; норми, які закріплюють та регламентують окремо кожний процесуальний засіб доказування (пояснення сторін, третіх осіб та їх представників; показання свідків; письмові докази; речові докази; висновок експерта); норми, які визначають та регламентують статус суб'єктів доказування під час встановлення обставин цивільної справи; норми, які закріплюють поняття та структуру предмета доказування і коло фактів, які до нього не включаються.

До особливої частини доказового права як підгалузі цивільного процесуального права, на нашу думку, можна віднести: норми цвільного процесуального права, які регламентують окремі етапи судового доказування (визначення предмета доказування; збирання доказів, дослідження доказів, оцінювання доказів); норми, які закріплюють забезпечення судових доказів; норми, які визначають судові доручення щодо збирання доказів; норми цивільного процесуального права, які регламентують особливість доказування в наказному та окремому провадженнях; норми цивільного процесуального права, які стосуються доказування в судах вищестоящих інстанцій; норми галузей матеріального права, які належать до окремих матеріально-правових інститутів і відповідних процесуально-правових інститутів доказового права та визначають специфіку доказування в окремих категоріях цивільних справ.

У методологічному плані надзвичайно важливо визначити характер тих правових інститутів, які формують загальну та особливу частину доказового права.

© Андрійцьо В. Д., 2013

Сутністю загальних правових інститутів у цивільному процесуальному праві займався Ю. К. Осипов. Так, під загальними правовими інститутами він розумів таку групу правових норм, яка регламентує загальні сторони, що притаманні не окремим процесуальним правовідносинам, а всій їх системі в конкретній справі як цілому [1, с. 55]. Хоча дане положення стосується місця правових інститутів у галузі права, але його можна використати щодо характеристики правових інститутів доказового права як підгалузі. Такий висновок випливає із того, що сутність самого правового інституту, незалежно від того, на якому рівні його розглядати, при цьому змінюватися не буде. Ось чому ми можемо стверджувати, що загальні правові інститути доказового права регулюють ті загальні аспекти, які мають однорідні відносини, що формують окремі етапи судового доказування.

З точки зору предмета правового регулювання правові інститути поділяються на предметні та функціональні. Предметні правові інститути регламентують окремі види суспільних відносин, а функціональні здійснюють «наскрізну» регламентацію певних питань, що стосується багатьох чи усіх видів відносин [2, с. 140–142].

З огляду на вищенаведене норми загальної частини доказового права можна віднести до функціональних інститутів (але не до всіх, а тільки найбільш загальних), а норми особливої частини доказового права, що регламентують окремі етапи судового доказування – до предметних правових інститутів. Дане підтверджується наступними положеннями С. С. Алексєєва: комплекси норм, які є функціональними, мають певною мірою загальний характер [2, с. 144–145].

Загальні правові інститути можна поділити на два види: основні та загальнозакріплюючі. Основні правові інститути, – це такі інститути, які присвячені визначенню предмета галузі, її завданням, галузевим принципам, а також норми-завдання, загальні галузеві дефініції. Вважається, що в галузі права існує один основний інститут, який виступає її «душею» і виражає її головний юридичний зміст [2, с. 146]. Фактично головний зміст основного інституту утворюють принципи.

У системі доказового права є такий основний інститут, куди включаються норми, які визначають доказування, його завдання та структуру; докази та їх систему; норми, що закріплюють та характеризують принципи доказового права, які виявляють специфіку процесу доказування в цивільному судочинстві.

Поряд із основним інститутом серед загальних інститутів виділяють загальнозакріплюючі правові інститути, норми яких виводять за межі окремі спільні моменти, що стосуються низки відносин [2, с. 144–145].

До загальнозакріплюючих правових інститутів доказового права, на нашу думку, можна віднести інститут предмета доказування, інститут суб'єктів доказування, інститут пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, інститут показань свідків, інститут письмових доказів, інститут речових доказів, інститут судової експертизи.

Суб'єкти доказування в цивільному процесі будуть здійснювати свою діяльність на кожному етапі судового доказування: від початкового до кінцевого. У їх поведінці відбувається реалізація норм доказового права, ось чому вони є обов'язковими учасниками кожного етапу судового доказування. Предмет доказування є визначальним щодо всіх дій суб'єктів доказування, адже про факти, які потрібно встановити, завжди слід пам'ятати під час визначення предмета доказування, збирання доказів, їх дослідження та оцінювання, інакше діяльність суб'єктів доказування буде безпредметною. Ось чому дана правова конструкція також діятиме на всіх етапах судового доказування від початку визначення фактів предмета доказування до оцінювання судових доказів, які ці факти мають підтвердити чи спростувати. Норми, які закріплюють засоби доказування у цивільному процесі, також мають загальний характер, оскільки кожний етап судового доказування пов'язаний зі здійсненням певних процесуальних або розумово-процесуальних дій щодо них: їх збирання, дослідження або оцінювання.

Виділення основних та загальнозакріплюючих інститутів доказового права має надзвичайно важливе теоретичне та практичне значення. Наявність основного та загальнозакріплюючих інститутів є характерною рисою не тільки галузі права, але і підгалузей права. Саме вони свідчать про відособлений характер даних структурних правових утворень. Основний інститут і органічно пов'язані з ним загальнозакріплюючі інститути виконують у структурі підгалузі права роль найбільш інтенсивної ланки, що «наділяє» усю підгалузь єдиним ідейно-теоретичним змістом, загальними політико-правовими засадами [2, с. 167].

Основний та загальнозакріплюючі правові інститути утворюють загальну частину доказового права як підгалузі цивільного процесуального права.

У практичному значенні виділення основного та загальнозакріплюючих інститутів доказового права приводить до концентрування в них найбільш загального нормативного матеріалу, який необхідно враховувати під час тлумачення норм доказового права: норми основного та загальнозакріплюючих інститутів будуть мати вихідне значення.

Норми особливої частини доказового права як підгалузі цивільного процесуального права мають різний правовий характер.

Як вище було зазначено, за критерієм правового регулювання виділяють предметні та функціональні правові інститути. Ми визначили, що норми особливої частини доказового права, які регламентують етапи судового доказування, є предметними правовими інститутами, оскільки вони стосуються окремих видів процесуальних відносин, які виникають у рамках судового доказування. Ось чому можна виділити інститут визначення предмета доказування, інститут збирання судових доказів, інститут дослідження судових доказів та інститут оцінювання судових доказів.

Важливим є те, що норми предметних правових інститутів є спеціальними, що і дає нам підставу відносити їх до особливої частини доказового права. Крім того, щодо інших норм особливої частини доказового права вказані правові норми є визначальними. Дана теза має надзвичайно важливе значення при визначенні взаємодії між собою норм особливої частини доказового права. Наприклад, норми, які регламентують забезпечення судових доказів, та судові доручення щодо збирання судових доказів утворюють два самостійні правові інститути в рамках доказового права. Норми є спеціальними, оскільки вони діють не на всіх етапах судового доказування, а тільки під час збирання і дослідження судових доказів. Проте норми вказаних інститутів мають функціональний, а не предметний характер, оскільки вони за рамки інституту збирання та інституту дослідження судових доказів виводять певні загальні моменти, які під іншим кутом зору регламентують ті питання, що врегульовують предметні правові інститути. Наприклад, інститут судового доручення спрямований на збирання та дослідження судових доказів за межами території, на яку поширюється юрисдикція суду, що розглядає цивільну справу. Вказана особливість – вихід за межі територіальної юрисдикції суду – обумовила формування функціонального правового інституту. Тут потрібно розуміти дуже важливе співвідношення між спеціальними нормами предметних та функціональних правових інститутів: при тлумаченні та застосуванні норм функціональних правових інститутів необхідно враховувати зміст предметних правових інститутів. Наприклад, визначальними для інституту судового доручення щодо збирання доказів будуть інститут збирання та інститут дослідження доказів, для обслуговування яких і був сконструйований перший названий правовий інститут, тобто інститут судового доручення щодо збирання доказів.

Стосовно правових норм, які виявлятимуть специфіку доказування в наказному чи окремому провадженні або специфіку доказування у вищестоящих судових інстанціях, то вказані норми за своїм характером є функціональними, оскільки вони виявлятимуть специфіку процесу визначення фактів предмета доказування, збору доказів, їх дослідження чи оцінювання згідно з категорією цивільної справи (справа наказного чи окремого провадження) або із правовим статусом суду вищестоящої інстанції. Особливістю вказаних норм є те, що окремого правового інститут вони не утворюють. Навпаки, вони є складовими тих чи інших правових інститутів, які ми вже раніше виділяли, доводячи тим самим, що дані правові інститути здійснюють усебічне регулювання однорідних відносин. Наприклад, при збиранні, дослідженні та оцінці судових доказів під час розгляду цивільної справи в апеляційному провадженні варто пам’ятати умову, яка допускає подання нових доказів у цивільній справі. Можна поставити закономірне питання: чому вказані норми не будуть утворювати окремих функціональних інститутів, як, наприклад, інститут забезпечення судових доказів? По-перше, обсяг нормативного матеріалу, який виявляє особливість доказування в наказному чи окремому провадженні чи специфіку доказування в судах вищестоящих інстанцій, незначний. По-друге, зовнішньо даний нормативний матеріал в окрему главу або групу статей Цивільного процесуального кодексу України не виділений. По-третє, даний нормативний матеріал безпосередньо пов’язаний та співвідноситься із нормами відповідних правових інститутів як спеціальний щодо загального (незважаючи на те, що мова йде про інститути особливої частини доказового права).

Норми матеріального законодавства, які виявлятимуть специфіку доказування в певних

категоріях справ позовного, наказного чи окремого провадження, мають подвійну природу. Зокрема, якщо аналізувати численні доказові презумпції, що містяться в нормах матеріального права, то в теорії цивільного процесу можна виділити двоякі підходи щодо природи даних правових норм. Більшість науковців дотримуються позиції, згідно з якою норма права, що закріплює доказову презумпцію, є матеріальною за характером відповідно до характеру презюмованого факту [3, с. 48]. Інші науковці вбачають у ній тільки процесуальну правову норму, оскільки в її змісті виражається правило стосовно розподілу обов'язків по доказуванні [4, с. 223]. Вважаємо, що в даній ситуації праві представники обох напрямів, оскільки презумпції, окрім процесуальних функцій, можуть здійснювати і матеріальні функції. Наприклад, презумпція батьківства, яка закріплена у ст. 122 Сімейного кодексу України, має подвійне значення. З одного боку, вона опосередковує презюмованим фактом батьківства сімейні відносини між батьками та дітьми (відносини батьківства), а з іншого – здійснює перерозподіл обов'язків доказування між сторонами цивільної справи, де потрібно встановити факт батьківства дитини, яка зачата і/або народжена у шлюбі. Ось чому вказана норма матеріального права фактично здійснює подвійне регулювання: вона впливає на матеріальні відносини, а як тільки вони набувають спірного характеру, починає регламентувати процесуальні відносини.

Таким чином, специфіка норм, які закріплені в матеріальному законодавстві і регламентують питання доказування в цивільному процесі полягає в тому, що вони здійснюють регулювання двох видів суспільних відносин: матеріальних та процесуальних.

Вказані синтезуючі (матеріальні і процесуальні) норми не створюють самостійних правових інститутів: вони є частинами тих правових інститутів, які регламентують ті питання процесу доказування, з яких вказані норми матеріального права роблять винятки. Наприклад, обмеження на використання показань свідка при недотриманні письмової форми правочину тягне за собою відповідні винятки в інститутах збирання, дослідження та оцінювання доказів у цивільній справі.

Окремі науковці вважають, що норми матеріального права до складу відповідних певних інститутів галузі цивільного процесуального права входити не можуть. Так, В. М. Шерстюк стверджував, що введення до складу інститутів галузі цивільного процесуального права норм матеріального права або норм, що регулюють розгляд і вирішень справ іншими, ніж суд, органами, призводить до порушення цілісності і єдності системи цивільного процесуального права і суперечностей у ній [5, с. 26–27]. На нашу думку, дане застереження є не зовсім правильним, оскільки правовий інститут повинен системно регламентувати певне питання, враховуючи всі можливі варіації його прояву на практиці. Крім того, ніхто не пропонує норми матеріального законодавства, які закріплюють специфіку доказування в цивільних справах, переносити до норм цивільного процесуального законодавства, але враховувати їх, щоб знати, яким чином певне питання може бути вирішено на практиці, безумовно, дуже важливо з точки зору обґрунтованого вирішення цивільної справи. Крім того, очевидним є подвійний вплив правових норм, які одночасно вирішують матеріально-правові і процесуальні питання.

Таким чином, у рамках загальної частини доказового права як підгалузі цивільного процесуального права маємо всі підстави виділяти основний та низку загальнозакріплюючих правових інститутів, а в межах особливої частини – предметні та функціональні правові інститути.

Список використаної літератури

1. Осипов Ю. К. Понятие институтов гражданского процессуального права / Ю. К. Осипов // Правоведение. – 1973. – № 1. – С. 54–60.

2. Алексеев С. С. Структура советского права / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с.

3. Авдюков М. Г. Распределение обязанностей по доказыванию в гражданском процессе / М. Г. Авдюков // Советское государство и право. – 1972. – № 5. – С. 48–54.

4. Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел / Баулин О. В. – М. : Городец, 2004. – 272 с.

5. Шерстюк В. М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Шерстюк Владимир Михайлович. – М., 1989. – 44 [1] с.

Надійшла до редколегії 03.01.2013

АНДРИЙЦЕ В. Д. ПРАВОВЫЕ ИНСТИТУТЫ ОБЩЕЙ И ОСОБЕННОЙ ЧАСТИ ДОКАЗАТЕЛЬНОГО ПРАВА КАК ПОДОТРАСЛИ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

Рассмотрено доказательное право как подотрасль гражданского процессуального права, определены нормы общей и особенной части доказательного права и объединены в соответствующие правовые институты общей и особенной части доказательного права.

Ключевые слова: *структура, систематизация, правовые институты, доказательное право, гражданское процессуальное право.*

ANDRIYTSIO V. LEGAL INSTITUTIONS OF GENERAL AND SPECIAL PART OF THE LAW OF EVIDENCE AS SUBSECTORS OF CIVIL PROCEDURE LAW

The law of evidence as a subsector of civil procedure law is reviewed, the norms of general and special part of the law of evidence are determined and united to the appropriate legal institutions of general and special part of the law of evidence.

Key words: *structure, legal institutions, law of evidence, civil procedure law.*

УДК 347.62(470+476)

Н. А. Д'ЯЧКОВА,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільного права та процесу
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ У ШЛЮБНОМУ ДОГОВОРІ ПОРЯДКУ КОРИСТУВАННЯ ЖИТЛОМ

Розглянуто проблемні питання визначення у шлюбному договорі порядку користування житловим приміщенням, яке належить одному з подружжя, та визначено шляхи усунення правових колізій, що виникають при цьому. Проаналізовано особливості визначення у шлюбному договорі відносин подружжя з приводу користування житлом, яке належить одному з них, та наведено науково-теоретичні висновки і практичні рекомендації щодо їх удосконалення.

Ключові слова: *подружжя, шлюбний договір, правовий режим майна подружжя, право користування житлом, право особистої власності.*

Серед проблем, які виникають у подружжя протягом сімейного життя, особливо актуальним є питання, пов'язане з виникненням і припиненням прав користування жилим приміщенням, котре належить чоловікові або дружині, тобто є його (її) власністю.

Житло є одним з елементів життєвого рівня людини, закріпленим у Конституції України, яка проголошує, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України). У юридичній науці здавна відзначалася складна, комплексна природа права на житло [1]. У ньому як у суб'єктивному цивільному праві поєднуються майнові та особисті моменти. Так, право на житло є майновим правом, яке має конкретний матеріальний зміст і, отже, становить елемент правового механізму цивільно-правового регулювання [2, с. 11]. У той же час оскільки із суб'єктивним правом на житло тісно пов'язане і право на недоторканність житла, є підстави розглядати його і як особисте право громадян [3, с. 40], пов'язане з майновим правом.

Житлові спори традиційно посідають перше місце серед сімейних спорів. Проблема посилюється й тим, що досить часто при вирішенні спірних питань виникає колізія між нормами сімейного, житлового та цивільного законодавства. Так, згідно з положеннями Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд (ч. 1 ст. 319 ЦК), у тому числі має право використовувати помешкання для власного проживання, проживання членів своєї сім'ї, інших осіб (ч. 1 ст. 383 ЦК). При цьому за ст. 59 Сімейного кодексу (далі – СК) України той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей.

© Д'ячкова Н. А., 2013